

Kritisk teori er ingen medisin – heldigvis

Simen Marenius Ekelund
simenmarenius@gmail.com

Kritisk teori er hverken løsningen på alt eller et filosofisk blindspor, men gir oss et rikt begrepsapparat for forståelsen av det moderne samfunnets problemer og muligheter.

Simen Marenius Ekelund (Foto: privat)

Adam Njå (2024) svarer i sitt debattinnlegg «Kritisk teori er feil medisin» på min oppmuntring om å inkludere kritisk teori som et helhetlig teoretisk perspektiv i spesialiseringen i samfunns- og allmennpsykologi (Ekelund, 2024). Slik jeg forstår Njå, stiller han seg skeptisk til verdien av kritisk teori på bakgrunn av dens marxistiske røtter og dens tendens mot dekonstruksjon av samfunnsmessige verdier og strukturer i en tid der disse bør bygges opp fremfor å rives ned. Alternativet han fronter, er at faggruppen vender seg mot vår historie og kulturarv, mot «holistiske teorier om mennesket og samfunn som finnes i rikt monn i vår tradisjon».

Intellektuell ping-pong

Som jeg skrev i mitt opprinnelige innlegg, er det ikke nødvendigvis slik at kritisk teori er det eneste utgangspunktet for en dypere teoretisk tilnærming i spesialiteten for samfunns- og allmennpsykologi. Men å redusere et viktig teoretisk rammeverk til «alkohol for alkoholisme» og «abstrakt teori formet i radikale avkroker av universitetet», slik Njå gjør, smaker i min munn av ideologisk aversjon fremfor faglig meningsbrytning. Å lese hans innlegg gir meg en følelse av å være en pingpongball, der jeg

intellektuelt sendes frem og tilbake mellom hans tankevekkende beskrivelser av samfunnsmessige og filosofiske problemstillinger på den ene siden, og hans polemiske omtaler av Frankfurtskolens tenkere som «avdøde raddiser» på den andre.

Jeg har ingen problemer med å akseptere begrensningene ved både kritisk teori og marxisme, ei heller psykoanalyse, som kritisk teori også bygger på. Men dette betyr ikke at vi trenger å avskrive deres verdi og relevans, ei heller redusere kritisk teori sine implikasjoner til kun dekonstruksjon av samfunnets verdihierarkier.

Ikke et verdi-vakuum

Kritisk teori sitt viktigste potensial er å forstå og utfordre maktstrukturer som hemmer menneskets frigjøring og kreative potensial. Horkheimer og Adornos (1944/1997) bok *Opplysningens dialektikk* var en reaksjon mot de mange forsøkene på sosial dominans som gjorde seg gjeldende på midten av det forrige århundre, nasjonalsosialisme og stalinisme så vel som kapitalisme og kulturindustrien. Deres prosjekt var ikke simpelthen å dekonstruere, men å konstruere ideer om grunnbetingelser for reell psykologisk frihet i sosiale samfunn. Slike ideer oppstår ikke i et verdi-vakuum. De retter søkelyset over på menneskets menneskelighet og behov for tilhørighet fremfor dets kommoditet og utnyttbarhet.

Betyr dette at kritisk teori kan redde det postmoderne samfunnet fra dets tap av overordnede verdier og tradisjoner? Nei, det tror jeg ikke. Njås prosjekt blir her langt mer ambisiøst enn mitt. Jeg er enig med filosofen Dany-Robert Dufour (2007), som har argumentert for at både marxismen og «nasjonen» – med dens kulturarv og historie – har feilet i å fylle den vestlige verdens åndelige tomrom.

Et viktig begrepsapparat

Njå inviterer til debatt om opprøret og revolusjonens rolle i samfunnets utvikling. Det stemmer at kritisk teori skal inspirere til handling, til opprør, i den forstand at man står aktivt opp mot undertrykkelse. Litterært står vi mellom Fjodor Dostojevskijs *De besatte* på den ene siden og Victor Hugos *De elendige* på den andre. Den ene en fortelling om verdienes forfall ved å utfordre det etablerte; den andre om deres triumf, hvordan verdier finner form i både små og store former for opprør.

Jeg tenker at en spesialistutdannelse hverken skal oppmuntre eller avskrive opprørets potensial i politisk forstand. Men intellektuelt opprør – å stille spørsmålstegn ved de overrakte verdiene og hierarkiene i vår kultur, og se potensialet for endring – ser jeg på som en viktig del av (ut)dannelsen av samfunns- og allmennpsykologer. Til det utstyres kritisk teori oss med et viktig begrepsapparat.

Kritisk teori er også i kontinuerlig utvikling. Det er et av flere utgangspunkt for det som har blitt moderne kritisk psykologi, med viktige bidragsytere som Isaac Prilleltensky i overgangen. Hans begrep «psykopolitisk validitet» sier eksempelvis at forskning innen community-psykologi kan evalueres ut fra hvorvidt den interagerer med maktdynamikker og rettferdighet i sosiale sammenhenger (Prilleltensky, 2008). I klinikken har Lynne Layton formulert hvordan kritisk teori kan gjøre seg gjeldende i møtet mellom terapeut og pasient med begrepet «normative ubevisste prosesser» (Layton, 2020).

En vag posisjon

Ideologi bør ikke være utgangspunktet for en spesialistutdanning, og jeg stiller meg ikke negativ til at konservativ tenkning, filosofi og kritikk omkring samfunn og kultur kan ha en rolle. Men jeg savner mer anvendbare teoretiske størrelser enn det Njå viser til i sin tekst. Hans egen posisjon blir for meg vag, og belyser kanskje problemene med en dypere teoretisk tilnærming til samfunns- og allmennpsykologi bedre enn fordelene.

Når Njå henviser til behovet for å lære av vår historie og kulturarv, er det også vanskelig å ikke lure på om det foregår en seleksjonsprosess omkring hvilke deler av vår historie som passer inn i hans foretrukne paradigme. Kritisk teori og idéhistorikken det bygger på, faller tilsynelatende utenfor. Når han videre hevder å forfekte «evige organiske sannheter ... som overgår enkeltindividets fatteevne, og som vi kun med den største hybris kan vende oss imot», opplever jeg det som en posisjon og retorikk som belyser nødvendigheten av nettopp kritisk teori. Skadepotensialet eksisterer ikke bare i marxisme og radikalisme, men også i dyrking av historie og kulturarv.

Kritisk teori er altså ingen medisin. Men medisiner har vi skarve psykologer uansett ikke lov til å skrive ut. Det vi som faggruppe kan tilby, er refleksjon, drøfting og undring som leder mennesker mot nye valg, nye verdier og til å utfordre seg selv. Å gjøre et opprør mot det som kanskje fungerer på kort sikt, men svikter oss på lang sikt. Til det formålet, med «samfunnet som pasient» som det litt klossete heter, er kritisk teori et rikt utgangspunkt for spesialistutdannelsen.

Merknad. Ingen oppgitte interessekonflikter.

Referanser

- Dufour, D. R. (2007). *The Art of Shrinking Heads*. Polity Press.
- Ekelund, S. M. (2024). Teoritorste samfunns- og allmennpsykologer. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 61(9), 612–613. <https://psykologtidsskriftet.no/debatt/2024/08/teoritorste-samfunns-og-allmennpsykologer>
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1944/1997). *The Dialectic of Enlightenment*. Verso Books.
- Layton, L. (2020). Normative unconscious processes. I M. Leavy-Sperounis (Red.), *Towards a Social Psychoanalysis* (s. 87–90). Routledge.
- Njå, A. (2024, 18. september). Kritisk medisin er feil medisin. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*.
- Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression, and liberation: the promise of psychopolitical validity. *Journal of Community Psychology*, 36(2), 116–136. <https://doi.org/10.1002/jcop.20225>